

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Ю. В. ОВОД

Останнім часом проблеми соціального захисту населення стали одними з найбільш обговорюваних у світі. На межі тисячоліть світова спільнота стикнулася із значними проблемами у сфері соціального захисту населення, що пов'язано як з погіршенням загальносвітової економічної ситуації, так і демографічними процесами, які супроводжуються збільшенням частки людей похилого віку та зменшенням кількості працездатного населення.

У вітчизняній та зарубіжній науці проблеми, пов'язані із соціальним захистом населення, висвітлені доволі широко. Значний внесок у розкриття даної проблеми здійснили відомі західні науковці ХХ століття Т. Ганслі, Е. Гідденс, Б. Дікон, Г. Еспінг-Андерсен, Т. Скочпол, П. Спікер, Р. Титмус, Ф. Хайєк.

Проблемам моделювання та класифікації соціального захисту присвячені роботи зарубіжних учених Г. Бонолі, Дж. Вобруби, С. Лейбфріда, А. Сіарова, У. Лоренца.

Питання, пов'язані з глобальними аспектами формування й розвитку соціального захисту, розглядаються в роботах В. Артса, П. Пірсона, П. Стабса, П. Тейлор-Губі, П. Флори.

Фундаментальними дослідженнями, які визначили науковий пошук у сфері соціальної політики та соціального захисту, стали роботи відомих вітчизняних та російських учених С. Алексєєвої, В. Бабкіної, Н. Борецької, К. Гаджиєва, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Лукашевої, О. Новікової, А. Сіленко, О. Скрипнюка, В. Скуратівського, О. Єрмоловської, О. Скомарохової, В. А. Поліщук та інших.

У системі соціального захисту соціальна робота є ланкою, що поєднує адміністративно-правову систему соціального захисту з тими, для кого вона призначена – населенням. Носієм функції поєднання є соціальний працівник, основне завдання якого – зробити доступними наявні соціальні служби для їх клієнтів.

Зміни, що відбуваються в нашій країні, викликали необхідність появи нової спеціальності «Соціальна робота» та відповідно нової професії – соціальний працівник.

Соціальна робота – діяльність, спрямована на допомогу людям, які опинилися у скрутних життєвих обставинах, на забезпечення соціальної підтримки найменш захищених верств суспільства.

Основна функція соціального працівника полягає в допомозі людям пристосуватися до складного, спеціалізованого, технологічно орієнтованого суспільства, частиною якого є найближче оточення – сім'я, трудовий колектив, сусіди, однолітки тощо.

Окрім цього, соціальний працівник повинен також надавати ефективні послуги індивідам, сім'ям, групам, громадам і суспільству з метою поліпшення якості життя та функціонування соціуму.

Підготовка соціальних працівників як окремих напрямків суспільної практики і самостійний вид професійної діяльності почала формуватися в Україні на початку 1990-х років. У квітні 1991 року Постановою Держкомпраці СРСР Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців був поповнений кваліфікаційною характеристикою «спеціаліст із соціальної роботи», «соціальний педагог» та «соціальний працівник».

У наступні роки відбувається інтенсивний розвиток соціальної роботи як нового виду професійної діяльності і як спеціальності у системі вищої освіти. У значній мірі цьому сприяло створення у 1992 році Української асоціації соціальних працівників та спеціалістів із соціальної роботи.

В Україні протягом останніх років відкрито факультети, відділення, школи соціальної роботи у більш ніж у 30 університетах, інститутах і коледжах. Формується система різновидностей спеціалізацій [4].

Приклади державної підтримки та благодійної допомоги ми можемо знайти ще у давні часи. Проте професійна соціальна робота зародилася наприкінці ХІХ ст. в Європі та Північній Америці. Тоді ж з'явилася і така професія, як соціальний працівник.

За понад 100 років існування ця професія зазнала докорінних змін – від простого піклувальника до фахівця, який здатен побачити й активізувати внутрішній потенціал людини, допомогти їй подолати психологічні проблеми і конфлікти, повернути контроль за власним життям.

Особливістю сучасної професійної соціальної роботи є те, що вона має на меті не лише підтримку людини, але й її повернення до повноцінного самостійного активного життя.

Такий підхід забезпечує сталий соціальний і духовний розвиток суспільства, дозволяє попередити загострення соціальних проблем, не відволікає ресурси суспільства, а збільшує їх. Тому сьогодні соціальна робота вимагає від тих, хто її виконує, оволодіння найсучаснішими методами роботи з людиною та впливу на суспільні процеси.

Соціальна робота орієнтована, насамперед, на людину, тому можлива тільки на партнерському рівні. Клієнт довіряє соціальному працівнику свої особисті проблеми, пускаючи його до своєї інтимної сфери. Робота з клієнтом можлива лише тоді, коли між ним та соціальним працівником виникають і зберігаються довірчі стосунки.

Клієнт має право вимагати збереження таємниці. Не менш важливою є посередницька діяльність соціального працівника. Бути посередником – означає пояснювати інтереси і погляди однієї сторони іншій: клієнтам, родинам, чиновникам, представникам інших професій, вислуховувати обвинувачення в упередженості з різних боків.

Це призвело до створення специфічного стилю мислення й особливої мови соціальних працівників. Зазвичай, до посередника звертаються по допомогу лише після того, як протягом тривалого часу людина перебувала у важкій ситуації і не змогла самотужки її подолати. Посередницька діяльність соціальних працівників часто приймає форму координації зусиль представників різних професій для комплексного вирішення проблем окремої людини чи родини.

Як уже зазначалося, в Україні соціальна робота як професійна діяльність почала розвиватися з початку 1990-х років. Передумовами її впровадження стали загострення економічних і соціальних проблем, криза суспільної моралі; різке збільшення кількості людей, які виявилися неспроможними самостійно забезпечити необхідні умови свого життя; психологічна криза у значної кількості людей внаслідок різких змін у суспільстві, а також поширення таких негативних соціальних явищ, як безробіття, дитяча бездоглядність, злочинність, алкоголізм і наркоманія тощо.

У таких умовах виникла потреба у створенні різноманітних соціальних агентств та залученні до них професіоналів, здатних використовувати сучасні технології попередження і подолання соціальних проблем та активізації потенціалу особистості.

Сьогодні у соціальній сфері України діють центри зайнятості і праці; соціальні служби для молоді та служби у справах неповнолітніх; кризові центри й притулки для дітей і дорослих; територіальні центри по роботі з населенням, будинки-інтернати та пансіонати; реабілітаційні центри для людей із особливими потребами, а також тих, хто страждає на важкі захворювання; соціально-психологічні відділи на підприємствах, у навчальних закладах, військових частинах, установах внутрішніх справ, місцях відбування покарання; а також близько 60 тис. громадських організацій, що надають соціальні послуги, захищають права, проводять роботу з профілактики соціальних та особистих проблем.

Організації, що займаються соціальною роботою, мають активну підтримку як держави, так і національних та міжнародних благодійних фондів.

Найближчим часом кількість таких організацій збільшуватиметься, адже запобігати соціальним хворобам набагато легше, ніж боротися із соціальними епідеміями.

Найперспективнішими напрямками соціальної роботи є профілактика негативних явищ та формування здорового способу життя; організація роботи приватних центрів соціального обслуговування; організація ринку соціальних послуг; робота в громадах, спрямована на згуртування й активізацію внутрішніх резервів; упровадження альтернативних форм соціальної опіки дітей-сиріт, людей із обмеженими можливостями, альтернативних форм реабілітації осіб із відхиленнями в поведінці; соціально-психологічна робота на підприємствах та в організаціях.

Із прийняттям у 2003 р. Закону України «Про соціальні послуги» зросла потреба у фахівцях, які мають освіту за спеціальністю «Соціальна робота».

Тому зміст підготовки фахівців повинен включати такі компоненти:

глибокий аналіз сучасного соціального розвитку і формування вміння дати об'єктивну оцінку соціальній політиці, запропонувати альтернативні варіанти;

чітке уявлення та класифікацію сучасних моделей, форм і методів самої практики соціальної роботи;

процес формування особистісних якостей у майбутніх соціальних працівників;

теорії, концепції, моделі і технології, спрямовані на ефективне виконання соціальним працівником своїх професійних функцій;

розробку й реалізацію програм, що сприяють формуванню професійної компетентності соціального працівника [4].

У соціальній сфері працюють фахівці різних спеціальностей: психологи, юристи, лікарі, соціологи тощо. Проте провідна роль належить фахівцям із соціальної роботи.

Соціальний працівник – це людина, яка не лише допомагає неблагополучним людям і родинам, а й деякою мірою суспільним діячем, котрий бере участь у реформуванні соціальної політики і законів країни. Головне для соціального працівника – вміння, бажання йти до людей, знаходити форми спілкування з ними, причому на різних рівнях: соціальний працівник – представник держави; соціальний працівник – група; соціальний працівник – клієнт. Тому набуття навичок спілкування є дуже важливим для соціальних працівників.

Сучасний соціальний працівник вбачає своє завдання в тому, щоб людина, якій він допомагає, у подальшому мала змогу обходитися без цієї допомоги, що і є показником професійного успіху.

Головне завдання соціальної роботи полягає в тому, щоб повернути клієнту здатність діяти самостійно за певних соціальних умов.

Характер діяльності вимагає від соціального працівника знання широкого кола питань: організації системи соціального забезпечення в цілому, відповідного законодавства, елементів соціології та економіки, конкретних прийомів індивідуальної роботи з людьми. Тобто передбачає необхідність знань про людину у прикладній психології.

Соціальний працівник повинен уміти виявляти соціальну проблему, встановлювати її причини, а потім сприяти її вирішенню. Він допомагає людям, які опинилися у скрутній життєвій ситуації, почувати себе повноцінними членами суспільства. Разом з тим соціальній роботі притаманні певні особливості. Характер проблем, з якими вона стикається, не дозволяє запропонувати однозначні методи їх ефективного розв'язання. Будь-які недоліки тут особливо помітні. Тому прорахунки сім'ї, суспільства у багатьох країнах вважаються виною саме соціальних працівників. «Молодість» професії пояснює відсутність у неї міцних позицій в академічному та адміністративному світі. Спроби спеціалістів соціальної сфери розробити об'єктивно наукові спроби вирішення людських проблем часто викликають недовіру у зв'язку з тим, що ця сфера розглядається, перш за все, як особиста і побутова.

Сукупність особистісних якостей втілюється у стилі поведінки соціального працівника і системі стосунків, які він формує. Деякі з них вільно почувуються в конфліктних ситуаціях, інші віддають перевагу співробітництву та взаємодопомозі колег. Одні вміють спілкуватися з балакучими клієнтами, інші швидше «знаходять мову» із небагатослівними й мовчазними. Одні більш чутливі до дітей, інші до людей похилого віку. Деякі витримують і агресивне ставлення, а дехто сприймає болюче найменшу недовіру до себе.

Подібні приклади можна довго продовжувати. Та вони лише підтверджують одне: велику роль індивідуальних якостей соціального працівника у його професійній діяльності. Серед них виділимо насамперед такі: гуманістична спрямованість, особиста і соціальна відповідальність, загострене відчуття добра й справедливості, власна гідність і повага гідності іншої людини, терпеливість, ввічливість, порядність, емпатичність, готовність зрозуміти клієнта й прийти йому на допомогу, стриманість, адекватність самооцінки, щирість, щедрість, соціальна адаптованість.

Ці та інші риси можна поділити на три групи:

психологічні характеристики, що є складовою частиною придатності до соціальної роботи;

психолого-педагогічні якості, орієнтовані на вдосконалення

утвердження соціального працівника як особистості;

методичні навички і зусилля, спрямовані на створення особистого іміджу (привабливості).

Позиція соціальних працівників як спеціалістів-професіоналів передбачає об'єктивність і неупередженість, проте вони рідко залишаються байдужими, постійно стикаючись з потужним зарядом людських страждань. Професіоналів соціальної роботи вирізняють особливий статус та знання, спираючись на які вони об'єктивно оцінюють ситуацію. Основою професійних знань соціальних працівників є дві функціональні концепції: по-перше, власне ідея професіоналізму, по-друге, ставлення до прав людини.

Спеціаліст соціальної роботи наділений різноманітними посадовими обов'язками. Основні з них такі:

виявляти і надавати підтримку дітям та дорослим, яким потрібна опіка і піклування, влаштування в лікувальні й навчально-виховні заклади, матеріальна та соціально-побутова допомога;

виявляти на підприємствах, в мікрорайонах, селах сім'ї окремих осіб, які потребують соціально-медичної, юридичної, психолого-педагогічної, матеріальної й іншої допомоги, охорону морального, фізичного і психічного здоров'я;

володіти основами пенсійної справи, соціального захисту сімей з дітьми, інвалідів, одиноких та інших соціально незахищених громадян;

організувати громадський захист неповнолітніх правопорушників, при необхідності – брати в ньому особисту участь;

сприяти створенню і діяльності центрів соціальної служби для молоді;

допомагати організації й виховній діяльності інтернатів, притулків для інвалідів, людей похилого віку, бездомним та ін.;

брати участь у роботі із соціальної адаптації і реабілітації осіб, які повернулися зі спеціальних навчально-виховних установ та місць позбавлення волі, розв'язанні інших гострих соціальних проблем.

Сьогодні в Україні ми спостерігаємо вельми неприємні тенденції. Це зменшення чисельності населення, збільшення кількості розлучень, а отже і проблемних сімей, сиріт, відбувається старіння населення, зубожіння, а тому поширюється жебрацтво, через неякісне медичне обслуговування зростає кількість неповноцінних дітей, інвалідів, широко розповсюджені венеричні хвороби, у тому числі СНІД, що зазвичай трапляється під час суспільних негараздів, зростає захворюваність на наркоманію і токсикоманію, зростає злочинність.

На соціальну сферу впливає економічна ситуація в країні: спад виробництва, зниження продуктивності праці, знецінення заощаджень населення внаслідок гіперінфляції, зниження реальної заробітної плати і пенсій, падіння рівня зайнятості, зростання безробіття. За таких умов населення деморалізується. Тому діяльність соціальних працівників сьогодні залишається вкрай перспективною і необхідною.

Ефективна робота установ соціального захисту неможлива без висококваліфікованих працівників, які досконало володіють усіма необхідними професійними навичками та вміннями. Тому одним із найважливіших напрямків роботи у цій сфері є підготовчий, навчальний етап, етап професійної орієнтації і професійного відбору кадрів для соціальних служб.

Список використаної літератури

1. Батищева Г. О. Робота соціальних служб для молоді з молоддю сім'єю (методичні рекомендації) / Г. О. Батищева, З. Г. Зайцева. – К. : А.Л.Д., 1996. – 100 с.
2. Киевские Ведомости. – 1999, 21 июня.
3. Молода сім'я України 90-х. – К. : А.Л.Д., 1996. – 104 с.
4. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник / В. А. Поліщук. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2003. – 184 с.
5. Соціальна політика і соціальна робота. – 1997, № 2, 3.